3.6. Правове регулювання застосування сили у міжнародних відносинах та системи колективної безпеки

1. Основне правило: заборона сили

Стаття 2(4) Статуту ООН:

держави повинні утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності держав або іншим чином, несумісним із цілями ООН.

Схема

ЗАГАЛЬНЕ ПРАВИЛО
↓
❌ погроза силою
❌ застосування сили
↓
ВИНЯТКИ / ПРАВОМІРНІ ПІДСТАВИ
↓
✅ самооборона — ст. 51 Статуту ООН
✅ примусові заходи за рішенням Ради Безпеки ООН — Глава VII

Окремо:

✅ застосування сили на території держави за її дійсною згодою — у межах такої згоди.

2. Jus ad bellum і jus in bello

Не плутати два поняття:

Поняття	Що регулює
Право на застосування сили (jus ad bellum)	коли держава може правомірно застосувати силу
Міжнародне гуманітарне право / право збройних конфліктів (jus in bello)	як повинні вестися бойові дії після початку збройного конфлікту

Формула

jus ad bellum = ЧИ можна застосувати силу?
jus in bello = ЯК вести війну?

Навіть держава, що законно здійснює самооборону:

зобов’язана дотримуватися міжнародного гуманітарного права.

3. Агресія

Ключовий документ:

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» 1974 року.

Агресія — застосування збройної сили державою проти:

суверенітету

- територіальної цілісності
- політичної незалежності іншої держави.

Основні акти агресії

Акт	Приклад
Вторгнення або напад	введення збройних сил на територію іншої держави
Воєнна окупація	окупація внаслідок вторгнення
Анексія із застосуванням сили	насильницьке приєднання території
Бомбардування	удари по території іншої держави
Блокада	блокада портів або узбережжя
Напад на збройні сили	напад на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави
Неправомірне використання військ	використання військ усупереч умовам згоди держави перебування
Надання території для агресії	держава дозволяє іншій державі використати свою територію для нападу
Направлення збройних груп	направлення збройних груп, нерегулярних сил або найманців для актів відповідної тяжкості

Оголошення війни для кваліфікації агресії:

❌ не потрібне.

4. Самооборона — стаття 51 Статуту ООН

Стаття 51 визнає:

невід’ємне право на індивідуальну або колективну самооборону у разі збройного нападу.

Два види

Самооборона	Суть
Індивідуальна	держава сама захищається від збройного нападу
Колективна	інші держави допомагають державі, яка зазнала збройного нападу

5. Умови правомірної самооборони

Схема

ЗБРОЙНИЙ НАПАД
↓
необхідність
+
пропорційність
↓
самооборона
↓
негайне повідомлення Ради Безпеки ООН

Міжнародний Суд ООН підтверджує, що самооборона повинна відповідати критеріям:

необхідності + пропорційності.

Запам’ятати

Умова	Що означає
Збройний напад	має бути напад достатнього масштабу і наслідків
Необхідність	застосування сили необхідне для захисту
Пропорційність	відповідь не повинна виходити за межі необхідного для захисту
Повідомлення РБ ООН	про заходи самооборони необхідно негайно повідомити Раду Безпеки

6. Колективна самооборона

Схема

Держава А зазнала збройного нападу
↓
звертається по допомогу
↓
Держава Б / держави Б, В, Г
↓
застосовують силу на допомогу державі А
= колективна самооборона

Для колективної самооборони необхідне:

прохання / звернення держави, яка стала жертвою збройного нападу.

Міжнародний Суд ООН підтвердив цю вимогу у справі «Нікарагуа проти США».

7. Самооборона ≠ помста

Ситуація	Допустимість
Захист від збройного нападу	✅
Необхідні та пропорційні оборонні дії	✅
Збройна «помста» після завершення нападу	❌
Збройні репресалії	❌
Превентивна війна проти можливої майбутньої загрози	❌

Випереджувальна самооборона

Самооборона проти неминучого (imminent — безпосередньо загрозливого) нападу:

⚠️ залишається дискусійним питанням міжнародного права.

Стаття 51 буквально пов’язує самооборону із ситуацією, коли:

«відбувається збройний напад».

8. Рада Безпеки ООН і колективна безпека

Головний орган:

Рада Безпеки ООН (United Nations Security Council, UNSC — РБ ООН).

Вона несе основну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки.

Механізм Глави VII Статуту ООН

Стаття 39
↓
визначення загрози миру / порушення миру / акту агресії
↓
Стаття 40
тимчасові заходи
↓
Стаття 41
заходи БЕЗ застосування збройної сили
↓
Стаття 42
заходи ІЗ застосуванням збройної сили

9. Стаття 39 Статуту ООН

Рада Безпеки визначає наявність:

загрози миру
або
порушення миру
або
акту агресії.

Після цього вона може:

рекомендувати заходи
або
ухвалити обов’язкові примусові заходи.

10. Стаття 41 — заходи без застосування сили

Заходи	Приклад
Економічні	санкції, обмеження торгівлі
Фінансові	заморожування активів
Транспортні	обмеження авіаційного чи морського сполучення

Комунікаційні	переривання певних видів зв’язку
Дипломатичні	розрив дипломатичних відносин

Формула

Ст. 41 = санкції / примус БЕЗ збройної сили.

11. Стаття 42 — застосування збройної сили

Якщо заходів за ст. 41 недостатньо, Рада Безпеки може дозволити:

повітряні

- морські
- сухопутні
  військові дії.

Формула

ст. 39 = визначити загрозу
ст. 41 = без сили
ст. 42 = із силою.

12. Хто може санкціонувати застосування сили від імені ООН?

Головне правило

РАДА БЕЗПЕКИ ООН ✅

Генеральна Асамблея ООН:

❌ не може замінити Раду Безпеки у наданні обов’язкової санкції на застосування збройної сили.

Вона може:

- обговорювати питання;
- ухвалювати рекомендації;
- рекомендувати колективні заходи відповідно до своїх повноважень.

13. Миротворчі операції ООН

Миротворчість (United Nations Peacekeeping — миротворча діяльність ООН):

прямо як окремий механізм у Статуті ООН не передбачена.

Вона сформувалася у практиці ООН.

Три принципи миротворчості

1. згода сторін
2. неупередженість
3. незастосування сили, крім самооборони та захисту мандата.

Операція	Де / коли	Основне завдання
Організація ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (United Nations Truce Supervision Organization, UNTSO – ОНВУП)	Близький Схід, з 1948 р.	спостереження за припиненням вогню; перша миротворча операція ООН
Перші Надзвичайні сили ООН (First United Nations Emergency Force, UNEF I – НСООН І)	Єгипет / Суецька криза, 1956–1967	контроль припинення бойових дій і розведення сил; перша озброєна миротворча операція ООН
Збройні сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (United Nations Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP – Сили ООН на Кіпрі)	Кіпр, з 1964 р.	запобігання відновленню бойових дій, підтримання буферної зони
Тимчасові сили ООН у Лівані (United Nations Interim Force in Lebanon, UNIFIL – ТСООНЛ)	Ліван, з 1978 р.	контроль припинення бойових дій, сприяння стабільності на півдні Лівану
Місія ООН у Південному Судані (United Nations Mission in South Sudan, UNMISS – МООНПС)	Південний Судан, з 2011 р.	захист цивільного населення, підтримка миру
Багатовимірна інтегрована стабілізаційна місія ООН у Центральноафриканській Республіці (United Nations Multidimensional	ЦАР, з 2014 р.	захист цивільних, стабілізація, підтримка

Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA – МІСООНЦАР)		політичного процесу
Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго (United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO – МООНСДРК)	ДР Конго, з 2010 р.	захист цивільних і підтримка стабілізації

14. Миротворчість vs примушення до миру

Миротворчість	Примушення до миру
згода основних сторін	згода сторін не обов'язкова
неупередженість	примусовий характер
сила – обмежено	можливе широке застосування сили
захист мандата / самооборона	Глава VII Статуту ООН
peacekeeping – миротворчість	peace enforcement — примушення до миру

15. Система колективної безпеки

Ідея

напад / загроза одному
↓
проблема всього міжнародного співтовариства
↓
колективна реакція
↓
відновлення міжнародного миру і безпеки.

Класична універсальна система

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ.

16. Колективна безпека vs колективна оборона

Колективна безпека	Колективна оборона

спрямована проти будь-якого порушника миру	спрямована на захист членів союзу від зовнішнього нападу
універсальна логіка	союзницька логіка
ООН	НАТО
Глава VII Статуту ООН	ст. 51 Статуту ООН + оборонний договір
агресор може бути визначений усередині системи	загроза виходить переважно ззовні союзу

Формула

ООН = колективна безпека
НАТО = колективна оборона.

17. Регіональні механізми безпеки

Глава VIII Статуту ООН дозволяє існування:

регіональних угод

- регіональних організацій

у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, якщо їхня діяльність відповідає цілям і принципам ООН.

Схема

ООН
↓
універсальна система
↓
регіональні механізми
↓
можуть сприяти мирному врегулюванню спорів.

18. Регіональні організації та застосування сили

Головне правило

Регіональна організація:

❌ не може самостійно здійснювати примусові військові дії за Главою VIII без дозволу Ради Безпеки ООН.

АЛЕ:

право на індивідуальну або колективну самооборону за ст. 51 є окремою правовою підставою.

Пастка

колективна самооборона за ст. 51
≠
примусові дії регіональної організації за Главою VIII.

Стаття 42(7) ДЄС — взаємна оборона в ЄС

Основне правило

Якщо:

держава-член ЄС стала жертвою збройної агресії на своїй території
↓
інші держави-члени зобов’язані надати їй допомогу і сприяння
↓
«усіма засобами, що є в їхньому розпорядженні»
↓
відповідно до статті 51 Статуту ООН.

Це саме юридичний обов’язок держав-членів, а не просто політична декларація.

42(7) ДЄС і стаття 5 НАТО – не тотожні

Ст. 42(7) ДЄС	Ст. 5 НАТО
Європейський Союз	Організація Північноатлантичного договору (НАТО)
збройна агресія проти держави-члена на її території	збройний напад у межах територіальної сфери Північноатлантичного договору
допомога «усіма засобами, що є в розпорядженні»	кожна держава вживає таких заходів, які вважає необхідними, включно із застосуванням сили
діє для всіх держав-членів ЄС	діє для членів НАТО

враховує нейтральний статус окремих членів ЄС	НАТО є військово-політичним оборонним союзом

Сам ДЄС спеціально встановлює, що для держав ЄС, які є членами НАТО, НАТО залишається основою їхньої колективної оборони та форумом її здійснення.

Вперше її застосувала: Франція – 17 листопада 2015 року, після терористичних атак у Парижі 13 листопада 2015 року. Франція звернулася до інших держав-членів ЄС по допомогу відповідно до статті 42(7) ДЄС.

19. НАТО

Організація Північноатлантичного договору
(North Atlantic Treaty Organization, NATO — НАТО).

Основний документ:

Північноатлантичний (Вашингтонський) договір 1949 року.

Стаття 5

збройний напад на одного або кількох членів розглядається як напад на всіх.

Правова основа:

ст. 5 Північноатлантичного договору
+
ст. 51 Статуту ООН – колективна самооборона

20. Що передбачає стаття 5 НАТО?

Напад на державу-члена
↓
напад вважається нападом на всіх
↓
кожна держава-член надає допомогу
↓
здійснює такі дії, які вважає необхідними
↓
можливе застосування збройної сили.

Важлива пастка

Стаття 5 НЕ означає автоматичний обов’язок кожної держави негайно вступити у війну однаковим способом.

Кожна держава:

здійснює такі заходи, які вона вважає необхідними, включаючи можливе застосування збройної сили.

21. Скільки разів застосовувалася стаття 5 НАТО?

1 раз.

Після:

терористичних нападів 11 вересня 2001 року на США.

22. Україна і НАТО

Станом на 2026 рік:

Питання	Відповідь
Україна — член НАТО?	❌ Ні
Україна — партнер НАТО?	✅ Так
Стаття 5 поширюється на Україну?	❌ Ні
Україна має право на самооборону за ст. 51 Статуту ООН?	✅ Так
НАТО підтримує майбутнє членство України?	✅ Так

Україна співпрацює з Альянсом, зокрема через Раду Україна — НАТО, але гарантія колективної оборони ст. 5 на Україну до набуття членства не поширюється.

23. ОБСЄ

Організація з безпеки і співробітництва в Європі
(Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE — ОБСЄ).

Це:

система кооперативної / співробітницької безпеки,

а не військовий союз колективної оборони.

Основні напрями:

Вимір	Зміст
Воєнно-політичний	контроль озброєнь, довіра, запобігання конфліктам
Економіко-екологічний	економічна та екологічна безпека
Людський	права людини, демократія, верховенство права

Рішення ОБСЄ переважно ґрунтуються на:

консенсусі + політичних зобов’язаннях держав-учасниць.

24. Три моделі безпеки — запам’ятати

Організація	Модель
ООН	колективна безпека
НАТО	колективна оборона
ОБСЄ	кооперативна / співробітницька безпека

25. Згода держави на перебування іноземних військ

Держава може запросити іншу державу:

надати військову допомогу
або
розмістити війська на її території.

Умова

згода повинна бути дійсною

- наданою компетентною владою
- дії не повинні виходити за межі згоди.

Міжнародний Суд ООН у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди» розмежовував військову присутність, охоплену згодою, та застосування сили після припинення такої згоди.

26. Гуманітарна інтервенція

Одностороння гуманітарна інтервенція

застосування сили державою без згоди держави перебування і без дозволу Ради Безпеки ООН з гуманітарною метою.

Її статус:

⚠️ не визнаний загальним міжнародним правом як самостійний безспірний виняток зі ст. 2(4) Статуту ООН.

Не плутати з:

«Відповідальністю за захист»
(Responsibility to Protect, R2P — відповідальність за захист).

Відповідальність за захист не створює автоматичного права держав:

❌ самостійно застосовувати силу без Статуту ООН.

27. Правомірне і неправомірне застосування сили

Ситуація	Правомірність
Індивідуальна самооборона	✅
Колективна самооборона	✅
Сила за рішенням Ради Безпеки за Главою VII	✅
Військова допомога за дійсною згодою держави	✅ у межах згоди
Агресивна війна	❌
Завоювання території	❌

Анексія із застосуванням сили	❌
Збройні репресалії	❌
Превентивна війна проти гіпотетичної загрози	❌
Одностороння «гуманітарна інтервенція» без мандата РБ ООН	⚠️ не є загальновизнаним самостійним винятком

28. Головні статті Статуту ООН

Стаття	Запам’ятати
2(4)	заборона погрози силою та застосування сили
33	мирні засоби вирішення спорів
39	загроза миру / порушення миру / акт агресії
40	тимчасові заходи
41	примусові заходи без збройної сили
42	заходи із застосуванням збройної сили
51	індивідуальна та колективна самооборона
52–54	регіональні угоди та організації